

ANGELA ȘERDEAN (PUȘCAȘ),¹ ROMANIA

Key words: folk story, laughter, cunning, biography, the fool, the exponential character (representative)

Păcală - An Approximate Biography and an Exemplary Destiny

Summary

Păcală, the popular hero story, and then of the cults, is a character able to arouse laughter, making fun of the others, but also being capable of monstrosities and absurdities. The texts of the folk stories offer a very interesting biography for Păcală, a biography that has many elements from the popular. His quality of “man in the world” is realized through „the encounter of the other”, with Tândală. Păcală is not to be met only in the popular stories but he is also present among us, as an exponent, as a feature of the Roumanian people.

¹ Universitatea Petru Maior, Târgu Mureș, România, angela_serdean@yahoo.com

Păcală - o biografie aproximativă și un destin exemplar

Studiul de față își propune să realizeze o scurtă incursiune în *biografia* Păcală, eroul snoavei populare, și, ulterior al celei culte, un personaj capabil să stârnească râsul, să facă glume pe seama celorlalți, fiind capabil însă și de monstruozi și absurdități. Textele snoavelor propun o biografie destul de interesantă pentru Păcală, o biografie contaminată cu elemente din basmul popular. De asemenea, este urmărită calitatea de „om în lume” a lui Păcală, care se realizează prin „întâlnirea cu celălalt”, cu Tândală.

Snoava este definită drept „specie a literaturii populare, cu multiple și străvechi infiltrații în cea cultă, constând într-o narațiune cu intenții umoristice-satirice, în care elementele realiste (și uneori naturaliste) sunt impuse câteodată la limita verosimilului, fără însă a trece decât rareori în fantastic”². În mod frecvent, snoava este denumită poveste. În părți din Muntenia ori Moldova de Nord apare termenul de *bas*. Alți termeni pentru snoave sunt: *povești glumețe, povești cu măscărici, minciuni, bazaconii, parascovenii, jâții, taclale, polojăanii, dații, secături, trontii, palavre, bancuri* sau *anecdote*, ultimele două împrumutate din terminologia citadină, acestea fiind de fapt două subcategoriile ale snoavei, având o individualitate aparte.

Folcloriștii și istoricii literari remarcă dimensiunea ei redusă în comparație cu basmul, și faptul că ea demască aspecte negative din societate, defecte umane, vicii sociale, țintind efecte moralizatoare în sensul îndreptării răului prin afirmarea principiilor eticii populare. Folcloristul Ovidiu Bârlea definește snoava astfel: „Prin snoavă înțelegem narațiunea scurtă, cu intenții satirizante, de obicei uniepisodică, despre fapte din realitatea înconjurătoare, cotidiană, în care dimensiunile realiste sunt într-atât exagerate, cât îngăduie limitele verosimilului”³.

Prin caracterul lor satiric și moralizator, snoavele se referă nu la oameni ca persoane, ci la caracterul acestora, la slăbiciuni și defecte, încât din conținutul lor, se poate constitui „un manual de morală populară”, în care leneșii, proștii, minciinoșii, bețivii, lacomii, hrăpăreții, lingușitorii sunt biciuiți cu armele râsulului și ridicolului. Așadar, funcționalitatea snoavei constă în restabilirea unor norme ale eticii populare încălcate de comportamentele reprobabile. Oamenii de odinioară au trăit și s-au condus după legi tradiționale nescrise, acceptate tacit de întreaga comunitate. Ori de câte ori aceste norme nu erau respectate, fie printr-o conduită necorespunzătoare, ori printr-un viciu, „se distrugea echilibrul social și moral”⁴. Snoava, cu forța ei satirică, cu acea artă a comicalului popular, încearcă să refacă acest echilibru, demascând răul, anulându-l în felul ei. În ceea ce privește povestitorul de snoave, acesta este un temperament vesel, dotat cu spirit critic, inventiv și cu putere de sinteză, încât poanta finală a snoavei să producă ilaritate. Snoava devine astfel o manifestare a râsulului în postura de fenomen social. Râsul este o formă cathartică, de aerisire mintală, care

² *Dicționar de termeni literari*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1976, p. 407.

³ Ovidiu Bârlea, Prefață la *Nevasta cea isteată- Snoave populare românești*, Ed. îngrijită de Sabina C. Stroescu, Ed. Minerva, București, 1971, p. 11.

⁴ Mihai Alexandru Canciovici, Prefață la *Snoava populară românească*, Ed. îngrijită de Sabina C. Stroescu, Ed. Minerva, București, 1984, p. 7.

generează bună dispoziție, este un mijloc de biciuire a defectelor umane și un mijloc defensiv. În toate epocile snoava a fost un produs folcloric al răsului. Ea a fost prezentă în cupletele satirice rostite la petrecerile „saturnale” ale Antichității romane, în povestirile cu caracter satiric puse pe seama unor eroi populari precum Nastratin Hoge (la turci), Ivan Turbincă (la ruși), Till Eulenspiegel (la germani), Bertoldo (la italieni) și Păcală (la români). Chiar dacă acțiunile lui Păcală diferă de cele ale omologilor săi din celelalte literaturi populare, ei au trăsături comune: sunt ageri la minte, plini de spirit și iscusință, inventivitate în modul cum își păcălesc adversarii. De fapt, fiecare dintre acești eroi reprezintă ceva din individualitatea poporului respectiv, poartă ceva din „*spiritulitatea sa, constituind o emblemă a comicului fiecărui popor*”⁵. Cele mai cunoscute și citite sunt snoavele românești care îl au ca personaj principal pe Păcală, care prin aventurile sale comice ilustrează desăvârșit istețimea poporului român. Snoava ce îl are ca erou pe Păcală are o largă difuzare în toate zonele folclorice ale țării. Păcală se detașează net ca un erou unic în literatura populară. Prin isprăvile lui, este definit un tip uman pe cât de complex, pe atât de pitoresc. El devine simbolul eroului isteț și iscusit, care desființează și demască răul social, ticluind cele mai ingenioase și năstrușnice mijloace de luptă împotriva nedreptății sociale și a reprezentanților clasei dominante. Eroul își trage numele de la verbul *a păcăli*, acțiunea sa principală constituind păcălirea și înșelarea iscusită a forțelor potrivnice lui, precum și a exponenților răului social, după cum Tândală, partenerul lui, provine de la *a tândăli*⁶. Păcală nu poartă întodeauna același nume, este întâlnit în unele variante ca *Pepelea*, *Petrea lui Păcală*, *Ianos*, *Ivan* sau *Neculai*. Adesea, Păcală acționează în cuplu cu un alt personaj comic, Tândală, considerat un personaj complementar al acestuia, cu aceleași predispoziții sufletești, dar mai lent, mai greoi la minte și manifestări, după cum îl trădează și verbul de la care provine. Cum ambii eroi personifică veselie, voia bună și hazul, la șezători, câte un flăcău mai șugubăț era numit Păcală, iar altul, mai încet la minte și vorbă, era poreclit Tândală. Într-o strigătură din Bihor, fata îi răspunde ironic lui Tândală: „Măi bădiță, măi tândală,/ Ce-ai cătat la noi aseară,/ Că ți-o spus măicuța bine/ Că nu mă dă după tine”⁷. De obicei, Păcală și Tândală înșală în același mod, dovedind că sunt simpli farsori care trăiesc de pe urma prostiei altora. Pariurile lor atestă tocmai aceeași structură mentală de compunere a farselor. De pildă, când Păcală povestește că a văzut o varză cât o casă, Tândală completează spunând că a văzut un ceainic cât clopotnița din sat, în care fierbea varza respectivă. Tândală are un fond sufletesc plin de candoare, de aceea își mărturisește deschis greșelile și vinovăția. Deși tot ceea ce face ține de domeniul absurdului, el este tot timpul cu zâmbetul pe buze și exprimă o inocență mai degrabă de compătimit, decât de condamnat. Analizând structura interioară a personajului, Ovidiu Bârlea, subliniind o ambivalență psihică a acestuia, distinge între: „un Păcală isteț care dejoacă uneltirile stăpânilor și un Păcală redus mintal care înțelege cuvintele în sens nedorit sau care comite stupidități de neînchipuit”⁸. Mihai Al. Canciovici e de părere că este greșită interpretarea conform căreia Păcală este o simplă unealtă infernală, Păcală fiind văzut de acesta drept o întrupare a istețimii populare în conformitate cu răul social: „Păcală se veselește pe seama credulității oamenilor, a meschinăriei și șarlataniei din jurul său. Toate aceste trăsături vin dintr-un substrat străvechi de mentalitate, apropiindu-l pe Păcală de marii bufoni, de acei saltimbanci care se amuzau de toate tarele societății în care trăiau. Oamenii se prind în cursa sa iscusit întinsă, lăsându-se derutați de prostia și imbecilitatea pe care le afișează [...]”. Păcală este un foarte bun actor, maestru

⁵ Ibidem, p. 18.

⁶ Ibidem, p. 18.

⁷ Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, Ed. Academiei R.S.R., 1987, p. 603.

⁸ Ovidiu Bârlea, op. cit., p. 31.

Casă Preluca Nouă; foto: Felician Săteanu

al disimulării și al efectelor de teatru, care, aflându-se pe scena vieții, își anihilează dușmanii, dezarmându-i cu subtilitatea jocului său nuanțat”⁹. Ovidiu Papadima îl apropie pe Păcală de eroii romantici: „Păcală e un romantic deghizat în nebun, preferând însă în locul curții feudale lumea largă. E adevărat că în finalul farselor lui mai mult sau mai puțin sângeroase îl obligă să părăsească fiecare loc al noii sale isprăvi. Dar nu e mai puțin adevărat și că în Păcală există și altă fibră romantică, aceea a unei nestăvilite dorințe de libertate, care îl împinge mereu spre căutarea altor locuri de popas”¹⁰. Chiar dacă Romulus Vulcănescu îl percepe pe Păcală „mai mult o figură binefăcătoare decât una infernală, răufăcătoare”¹¹, acesta săvârșește multe fapte reprobabile, adevărate „crime” în limbaj modern. Din naivitate sau pentru că înțelege lucrurile contrar logicii obișnuite, Păcală se răzbună cu cruzime, pedepsindu-i pe răufăcători: pe femeia stricată, pe „*popa dracului*”, pe zgârcit, pe diavoli, pe cei prinși cu „*ocaua mică*” etc. Deși s-au făcut apropieri între eroii din basme și Păcală, există deosebiri fundamentale între aceștia. Astfel, în timp ce eroii basmului trăiesc cu convingerea că fapta bună le va fi răsplătită cândva, Păcală se distinge prin cruzime. De pildă, pentru a construi podul „*cu o călcătură tare și una moale*”, după cum se „*tomnește*” cu un popă la care era argat, Păcală ucide întreaga turmă de capre, fără vină, ca apoi să

⁹ Mihai Alexandru Canciovici, op. cit., p. 19.

¹⁰ Ovidiu Papadima, în *Prefață* la volumul lui C. Buzinschi, *Păcală și Tândală*, București, 1973, p. 12.

¹¹ Romulus Vulcănescu, op. cit., p. 602.

provoace moartea soției și a soacrei stăpânului. În altă snoavă, fiind băgat în sac de oamenii din satul lui, pentru a-l arunca în râu, deoarece îi păcălise să își taie toate junincile, Păcală nu ezită să-l arunce morții pe un biet „sărac cu duhul”, căruia îi relatează că a ajuns în sac pentru că nu voia să fie primar. Altă dată, este lăsat acasă de nevastă să gospodărească singur, însă Păcală își ucide copilul, opărindu-l. Aceste fapte nu mai au nimic dumnezeiesc în ele, sunt lipsite de orice înduioșare omenească, dovedind imbecilitatea justițiară și lipsa măsurii reale a faptelor. Însă, în biografia lui Păcală, eroul snoavei, apar și contaminări din basmul popular. El este al treilea fiu, fiind socotit de tată, pe nedrept, cel mai nătâng: „A fost odată un moșneag bătrân, căruia-i murise soția; de la ea îi rămăsese trei fii, dintre care, cel mai mic se numea Păcală”¹². Moartea tatălui, împărțirea averii, succesul neașteptat al lui Păcală, îmbogățirea prin descoperirea comorii de la rădăcina copacului, constituie scheme narrative asemănătoare cu cele ale basmului. Iată, secvența în care Păcală negociază cu copacul prețul vacii: „Trecând printr-o pădure, legă vaca de un arbore bătrân și se culcă ca să se odihnească, dar fiind un vânt mare, arborele se clătina și făcea zgomot; lui Păcală i se păru că arborele-l întreba dacă vinde vaca. El răspundea că da. Arborele iar făcu zgomot... Păcală socoti că-l întreabă ce preț; el răspunse că 2 lei. Arborele iar făcu zgomot; lui Păcală i se păru că zice 20 lei; se mulțumi cu acest preț și îi ceru banii, însă arborele iar făcu zgomot; lui Păcală i se păru că zice că-i va da mâine banii; se mulțumi și plecă acasă”¹³. Încă din această snoavă se observă franchețea, naturalețea, cu care Păcală face unele gesturi absurde (e absurd să ne închipuim că e posibilă o comunicare de tip negociere cu un copac). Pentru a cunoaște și înțelege mai bine biografia lui Păcală, e necesar să ne întoarcem la copilăria lui. Din snoava *Când era Păcală mic...aflăm*: „Când era Păcală mic și atunci era dat naibii. La treisprezece ani rămânând orfan de părinți, fu dat în îngrijirea unei mătușe care avea un cusur: vorbea numai în proverbe. Cum se sucea, cum se învârtea bietul Păcală, mătușa, hop! Cu proverbul...”¹⁴. Deși în această snoavă Păcală apare cu apelativul *Păcăluță*, el este la fel de *păcălitor* ca și adultul Păcală, are pentru fiecare „ac de jocul lui”: „Stai că-ți arăt eu proverbe, mătușică dragă, să mă pomenesc!”¹⁵. Astfel, Păcăluță reușește să neutralizeze fiecare proverb al mătușii sale cu o faptă pe măsură, evidențiindu-și istețimea. De pildă, la proverbul „găina care cântă seara dimineața n-are ouă”, Păcăluță ia oul găinii din curtea mătușii și-și cumpără susan de la turc, fapt la care mătușa răspunde cu o altă zicală: „cine fură azi un ou, mâine fură un bou”, zicală urmată de o faptă pe măsură: Păcăluță apare a doua zi la poarta mătușii cu un bou. Scârbită de faptele nepotului, mătușa îl îndeamnă: „Hai, piei din ochii mei, împielițatule!”¹⁶. Contrar așteptărilor mătușii, care spera că va pleca de la ea, Păcăluță merge în cămară și spală „de zor” putina (un gest absurd și ilar în același timp). Snoava se încheie cu o frază sintetizatoare în privința comportamentului lui Păcală (ne avertizează!): „Și câte pozne d-astea n-a mai făcut Păcăluță până-i dădură tului în barbă, ca apoi să le facă tot mai boacane...”¹⁷.

În confruntarea cu ceilalți, Păcală își dosește intențiile, îi *păcălește* tocmai pentru a-și justifica esența, firea, numele. În întâlnirea cu ceilalți, o ipostază de bază a lui Păcală este aceea de pelerin, de călător, el umblă mereu prin lumea largă, străbate păduri, merge la târguri și întâlnește diverși oameni pe care-i păcălește. O întâlnire importantă a lui Păcală este cea cu Tândală. Snoava *Păcală și Tândală* are un început asemănător basmului: „Cică a fost odată, ca niciodată; cică de

¹² *Snoava populară românească*, ed. cit., p. 3.

¹³ Ibidem, p. 3.

¹⁴ Ibidem, p. 93.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem, p. 95.

¹⁷ Ibidem.

nu era nu se povestea. Aceasta era pe când ninge pe miriște și se prindea pește pe brazdă. A fost odată un om păcălici, Păcală, ce-l fugăreau oamenii din casele lor afară. De ce? Pentru că pe toți îi păcălea, iar pe el nimeni nu putea... După ce Păcală colindase lumea, se întâlnește cu Tândală¹⁸. Amândoi se tocimesc argați la popa și li se dă câte o sarcină potrivită caracterului fiecăruia, pe Păcală l-a pus să sape un beci, cu tocmeala ca la fiecare zvâcnitură de lut să-i dea câte o prescură, iar pe Tândală l-a pus să pască o vacă blândă astfel că putea dormi toată ziua. În altă snoavă cu același titlu, îi întâlnim pe cei doi în ipostaza de călători. Debutul snoavei este tranșant: „Păcală și Tândală, călătorind tot laolaltă, într-o seară sosiră la capătul unui sat”¹⁹. Zăbind la marginea drumului un grup de călători care poposiseră în jurul unui foc, celor doi „le plesni prin minte că aice vor putea face treabă bună”²⁰. Păcală se apropie de oameni, începe să descânte și să joace, fiind acompaniat de un cimpoieș: „Măi Tândală,/ Om cu fală/ Ian te cară/ Pe la cară/ Încărcate/ Cu bucate/ Minunate/ Du-ți și ție/ Ia-mi și mie!”. Oamenii, fiind fermecați de descântecul lui Păcală, uită de carele lor încărcate cu grâu, din care Tândală fura de zor „vro zece saci”. Cu ultimii saci furați de Tândală, se strecoară și Păcală zicând „noapte bună”, oamenii trezindu-se dimineața cu sacii lipsă. Cu siguranță, Păcală nu se pretează la o schemă reduționistă de interpretare, mai ales dacă avem în vedere cadrul mai larg și viziunea, mentalitarul popular, care a dat naștere speciei populare în care s-a ivit personajul. Înainte de a fi profitor, viclean, personaj al snoavei populare, Păcală a trăit și trăiește printre noi, în lumea cea reală.

Bibliografie

- Buzinschi, C., *Păcală și Tândală*, București, 1973.
Dicționar de termeni literari, Ed. Academiei R.S.R., București, 1976.
Nevasta cea isteată - Snoave populare românești, ed. îngrijită de Sabina C. Stroescu, Ed. Minerva, București, 1971.
 Paleologu, Alexandru, *Bunul simț ca paradox*, Ed. Cartea Românească, București, 1972.
Snoava populară românească, Ed. îngrijită de Sabina C. Stroescu, Ed. Minerva, București, 1984.
 Vulcănescu, Romulus, *Mitologie română*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1987.

¹⁸ *Snoava populară românească*, ed. cit., p. 22.

¹⁹ *Ibidem*, p. 68.

²⁰ *Ibidem*, p. 68.